

Juraj Dolník a slovenská lingvistika *20. – 21. storočia**

OLGA ORGOŇOVÁ**

CITATION:; Orgoňová O., 2023, Juraj Dolník a slovenská lingvistika 20. – 21. storočia, „*Stylistyka*” XXXII: 35–47, <https://doi.org/10.25167/Stylistyka32.2023.3>

1. Úvod

Popredný slovenský lingvista Juraj Dolník (*20. 8. 1942) pol storočia patrí do galérie špičkových osobností slovenskej lingvistiky. Vyštudoval na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave slovenčinu a nemčinu a tejto kvalifikácii zostal verný počas celej svojej plodnej vedecko-pedagogickej kariéry. A nielen tomu. Stal sa z neho aj metodológ jazykovedy, všeobecný jazykovedec a nie je mu vzdialená ani filozofia jazyka. Profesor Ivo Pospíšil, známy český slavista, sa pri jeho životnom jubileu pred 10 rokmi vyjadril, že niet lingvistickej disciplíny, do ktorej by profesor Dolník nezasiahol.

A nielen to. Jeho lingvistický záber má panchronický rozmer – primárne sa venuje jazykovej synchronii, ale plodne presahuje aj do diachronie (oso-

* Príspevok vznikol v rámci riešenia projektu VEGA 1/0111/20 Komunikačná kultúra v graduálne demokratizovanej spoločnosti.

** <https://orcid.org/0000-0003-0159-7198>, Univerzita Komenského, Bratislava, Slovensko, olga.orgo-nova@uniba.sk

bitne v pedagogickom procese, ktorému venoval neuveriteľných 58 rokov svojho života). Venuje sa primárne slovenčine ako materinskému jazyku, ale o svoje dlhodobé prínosy na pôde slovenčiny ako cudzieho jazyka sa už 40 rokov pravidelne delí s frekventantmi letnej školy slovenského jazyka a kultúry pre cudzincov *Studia Academica Slovaca* na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave. Na prelome storočí syntetizoval svoje parciálne lexikologické výskumy a vytvoril modernú slovenskú *Lexikológiu* (2003) s dôrazom na lexikálnu sémantiku.

Ťažiskom jeho lingvistických bádání je tiež dynamika jazyka (s osobitným ukotvením v morfológii), jazyková kultúra, lingvistická pragmatika, a osobitne xenolingvistika ako veda o lingvokultúrnych prejavoch cudzosti v slovenčine. Jeho vedecké skúmania sa vyznačujú interdisciplinárnou ukotvenosťou predmetu lingvistiky v širšom spektre humanitných a sociálnych vied. Jeho kognitívne výboje inklinujú k explanáciám rečovej praxe a k zdôrazňovaniu „užitočnosti“ aspektov inkluzívnej jazykovedy slúžiacej širokej verejnosti, nielen jazykovedne vzdelaným používateľom jazyka. Jeho vedecké idey našli tisíce ohlasov na domácej lingvistickej pôde, ako aj v zahraničí.

2. Vedecké dielo Juraja Dolníka

2.1. Centrálné inšpirácie a motívy

Vyššie bola naznačená interdisciplinárna otvorenosť J. Dolníka a jeho záujem o sociológiu, psychológiu, kulturologiu. Z Dolníkových prác sa pritom osobitne zrači láska k filozofii a rozhladenosť v nej. Tak filozofické idey od Sokrata s Platónom (stelesnené v koncepte dvoch jazykových svetov – jazyka a reči), cez Aristotela (s jeho konceptom o kategóriách) po Wittgensteina (a jeho teórii o jednosvetovom nazeraní na jazyk ako veci zmyslovo vnímateľnej jazykovej činnosti) stoja v centre jeho vedeckých úvah o jazyku v spektre kontextov verejného či súkromného diania.

V nadväznosti na idey o pragmaticko-komunikačnom obrate v lingvistike J. Dolník posúva výskumy slovenčiny od tradičných a v 20. storočí na Slovensku prakticky bezkonkurenčných systémových reflexívno-logických skúmaní abstraktného jazykového invariantu k pragmaticko-komunikačným bádaniám živej rečovej činnosti v reálnej komunikácii. Nejde pritom o zámenu paradigiem skúmaní – o presun od štrukturalistických deskripcií jazyka k interpretačným explanáciám reči. Upozorňuje na ich komplementaritu a nabáda

aj svojich nasledovateľov na následné konfrontácie zistení štrukturalistických aj pragmatických skúmaní. Podchvil'ou preto opakuje, že výskum sa nemá zastaviť pri prvotných deskripciách objektívnych javov a faktov. Poznávaci posun prichádza s odkrytím zmyslu štruktúrnych poznatkov fungujúcich v rôznych komunikačných situáciách v každodennom živote aj v inštitucionálnom verejnom prostredí. Vystríha pred izolovaním interpretácií výsekov rečovej činnosti od ich sociálneho či kultúrneho ukotvenia. Vo svojich metodologických a všeobecnojazykovedných prácach pritom dáva návody na voľbu adekvátnej metodológie skúmaní reálnych komunikačných udalostí pri subjektivizujúcich pragmatických sondážach (Dolník 2010a: 57–61).

Svojou zanietenou a neúnavnou vedeckou aktivitou sám zveľaďuje lingvistické poznanie cennými a progresívnymi príspevkami a spôsobmi ich uchopovania. Pritom nenanucuje recipientom svojich publikácií vlastné riešenia, ctí si ich vedeckú autonómiu, a tak volí cestu „nepodávania hotových poznatkov, uzavretých definícií a striktných klasifikácií“ (Orgoňová, Dolník 2010: 7). Pokiaľ ide o jeho vlastné vedecké postupy, vyhyba sa v nich redukcii svojich skúmaní výlučne na uplatňovanie preskriptívnych reflexívno-logických jazykových kategórií¹. Pripomína pritom Wittgensteinovu maximu: „*Nemysli, ale dívaj sa!*“ s vysvetlením, že myslenie speje k zovšeobecňujúcim abstrakciám a príklonu k ideálnym vzorom. Ináč povedané, kognitívna činnosť vedie k „podsúvaniu“ prvkov, ktoré v jazyku chceme vidieť namiesto toho, aby sa v reči odkrývalo to, čo reálne funguje (nevylučujúc nepravidelnosti späť s reálnymi odklonmi od očakávaných noriem) (Dolník 2012: 138–139).

Prostredníctvom tohto motívu (z teórie tzv. „jazykových hier“ s výrazmi z reálneho bežného dorozumievania nezriedka späť s používaním gramaticky „nesprávnych“ výrazov či tvarov) tak upriamuje pozornosť na reálne podoby kontextovo ukotvenej jazykovej činnosti (Dolník 2012). Nedá sa

¹ Plodnú metodologickú dualitu si môžeme ilustrovať na prístupoch k otázke „legitimity“ gramatického tvaru *budeme sa sústreďiť*. Z tradičného preskriptívneho hľadiska je „správne“ ohýbať sloveso „sústrediť sa“ ako dokonavé, čo znamená, že jeho tvar futúra má byť *sústredíme sa* (porov. <https://jazykovaporadna.sme.sk/q/6854>). Napriek jasnému gramatickému pravidlu ale – ako to dokladajú výskyty v Slovenskom národnom korpuse – tvar *budeme sa sústreďiť* sa paralelne používa popri „správnom“ *sústredíme sa*. Tak sa daný jav stáva zaujímavým stimulom na zamyslenie teoretikov a na hľadanie explanácie, prečo je to tak. Na vysvetlenie odklonu od pravidla však už nestačí zotrvať v pozícii zástancu štruktúrnych jazykových predpisov, treba interpretačne explanovať reálnu jazykovú prax. K tomu nás stimulujú prístupy z diel J. Dolníka. Výsledkom otvoreného uvažovania o životaschopných „chybách“ v komunikácii je ich prijatie za reálne, akceptabilné varianty tvarov. To súvisí aj s uznaním štatútu slovesa *sústrediť sa* ako obojvidového. Podrobnejšie pozri: Muziková 2017: 541–550.

prítom nevšimnúť si súvis s etnometodologickou konverzačnou analýzou, so skúmaniami konverzačných porúch či variácií preferovaných a nepreferovaných reakcií účastníkov dialógov. J. Dolník prítom „neuviazol“ v detailných materiálových rozboroch, udržal si svoj všeobecnojazykovedný nadhľad nielen nad jednotlivými disciplínami slovenskej jazykovedy. Prenikol totiž aj do medzijazykového priestoru, aby odkrýval a pochopil ďalšie dimenzie špecifik domáceho jazykového priestoru. Osobitným námetom skúmaní sa stáva preň interkultúrne a vnútrokultúrne narábanie s inakosťou/cudzosťou používateľmi jazyka. Po roku 2010 iniciuje kolektívny výskumný projekt v interinštitucionálnom zábere na Filozofickú fakultu Univerzity Komenského v Bratislave v spolupráci s Jazykovedným ústavom Ľudovíta Štúra SAV o jazykovokultúrnej cudzosti. Jeho vyústením je monografia o xenolingvistiky *Cudzosť – jazyk - spoločnosť* (Dolník a kol. 2015), o ktorej bude reč ešte aj nižšie. Kľúčová idea vysvetľujúca postoj Slovákov k cudzosti tkvie v schopnosti rozumieť neslovenským inakostiam v jazyku, kultúre či spoločnosti. J. Dolník vysvetľuje, že ak cudzosti rozumiem, nebojím sa jej a som v stave prijať ju. Reakcie Slovákov na cudzie podnety sú, pravda, nejednotné a škálujú sa od extrémneho odmietania cudzorodých prvkov po pokojné prijímanie prvkov cudzorodosti za svoje². Výklad o škálovanom pohľade ľudí na prirodzené aj ideologicky motivované kultúrne odlišné znaky (*xenosy*) presvedčivo opisuje a vysvetľuje dôsledky xenosituácií v globalizujúcom sa svete (na Slovensku aj inde). Samotná metóda škálovania je prítom ukázkou adekvátne uplatnenej postštrukturalistickej optiky prekonávajúcej binárne štruktúrne opozície.

V nasledujúcich podkapitolách sa upriami pozornosť na tri kľúčové problémové okruhy z diel J. Dolníka. Sú síce zredukovaným, zato reprezentatívnym

² Príklady takejto *dexenizácie* (akceptovania cudzieho prvku v jazyku za svoj akoby domáci) prináša vo svojich štúdiách A. Faragulová, členka výskumného tímu J. Dolníka. Tá aplikovala teóriu J. Dolníka v terénnych rozhovoroch. Venovala pozornosť napríklad postojom pracovníkov nadnárodných firiem k cudzím slovám či širším textovým pasážam v komunikácii na pracovisku. Na konkrétnych rozhovoroch s takýmito informátormi potom ukázala, ako sa ich vnímanie cudzosti neutralizovalo vnútri firemnej pracovnej komunikácie. Napríklad vo firme *Wolkswagen Slovensko* v Bratislave slovenskí pracovníci vnímajú používanie nemeckých slov označujúcich časti dielov áut v rozhovoroch s kolegami ako jediné možné na to, aby sa kolegovia medzi sebou nerušené dorozumeli. Istý informátor to vyjadril takto. „*Keď niekto príde za vedúcim na linku a povie mu: počuj, potrebujem vytiahnuť z linky jedno „úběčko“ z (istého typu auta) na analýzu, ten človek hneď vie, v akom štádiu výroby tú karosériu potrebuje, keby povedal že potrebuje podlahu z (istého typu auta), tak by nikto nechápal, čo ten človek chce*“. Rovnako prirodzene fungujú vo firemnej reči slová ako *aufbau* – označenie hotovej karosérie, *frontklappe* – predná kapota a *heckklappe* – zadná kapota a vlastne všetky výrazy späť s dielmi na výrobu áut, výrobnými linkami či výrobnými procesmi (Faragulová 2013: 271).

náčrtom jeho vedeckej produkcie. Reč bude o pragmatizovanej jazykovede, o lingvokulturológii a o sociálnej jazykovede.

2.2. Pragmatizovaná jazykoveda

Leitmotívom všeobecnojazykovedných prác profesora Dolníka je pohľad na jazyk ako živý organizmus v rukách používateľov formovaný v akomodačno-asimilačnej rovnováhe v spontánnych aj intencných komunikačných procesoch. (Štandardne či prevažne ide o interakčné situácie vzájomne harmonizujúcich ľudí vo verbálnej činnosti, ktorí spoluvytvárajú dialógy.) J. Dolník rád pracuje s prírodovedným termínom *descendent* (potomok), ktorým označuje jazyk slúžiaci človeku ako prírodnej a súčasne sociálnej bytosti v evolúcii (Dolník 2017).

Jazyk teda nejstvie sám pre seba, ale slúži jeho používateľom (tvorcom či interpretom) na pokrývanie ich potrieb v komunikácii. Prítom nejstvie správne či nesprávne používanie jazyka, „*existuje iba používanie v súlade s praxou alebo odklonom od nej, čo môže znamenať jazykovú hru nového druhu*“ (Dolník 2012: 140)³. Originalita vedcových úvah je umocnená širokospektrálnymi prienkami s prírodnými vedami, filozofiou, sociológiou, psychológiou, kulturológiou či s ďalšími vedami. Vnášaním „mimolingvistických“ vedných ideí do jazykovedy sa v nazeraní na jazyk/rečovú činnosť otvárajú jemu i jeho interpretom nové inšpirácie.

Rozsiahle inšpirácie nachádza J. Dolník v prírodovede. V jeho knihe z roku 2012 je venovaný priestor „človekotvornej“ sile jazyka, ktorý formuje prírodnú bytosť na človeka. Z prírodovedného evolučného pozadia sa človek javí ako tvor, ktorému evolúcia „*pridelila rolu interpreta*“ a z filozofickej hermeneutickej pozície sa zasa ukazuje ako bytosť, nasiaknutá interpretáciou (Dolník 2012: 30). Juraj Dolník prispieva do tohto vedeckého diskurzu o antropotvornej sile jazyka jazykovedným vkladom. V ňom vyzdvihuje interpretáciu ako podstatu interakcie človeka s materiálnym aj sociálnym svetom. (V podhubí je prítom vyššie naznačená myšlienka o smerovaní k harmonickej medziľudskej komunikácii: v interakcii musím mať ujasnené jednak vlastné záujmy a ciele

³ Táto wittgensteinovská idea je dobrou východiskovou oporou uvažovania napríklad o používaní hybridného útvaru „slovgličtiny“ či iného miešaného jazyka (napríklad „slovnemčiny“), ako to bolo ilustrované v predošlej poznámke. Hodné je nadviazať na idey J. Dolníka a zamyslieť sa, o aké jazykové hry, alias inovácie či jazykové zmeny v týchto prípadoch ide.

(Dolník 2012: 61), jednak musím rozumieť zámernom svojho interaktanta, aby som sa následne usiloval/a zosúladiť ich; Dolník 2010a: 61) K úspešnému efektu na báze zosúladenia viacstranných implicitných či explicitných cieľov možno dospieť jedine cestou optimálnej interpretácie.

Náčrtom mechanizmu protointerpretácie s oporou v štvorcovom modeli komunikácie psychológa F. Schulz von Thuna (2005) dáva náš autor svojmu recipientovi návod, ako tvoriť vlastné interpretácie. Zároveň mu je oporou na ceste optimálnej rekonštrukcie interpretačnej práce partnerov v dialogickom reťazci replík. Len s úspešným zvládnutím vlastných aj partnerových interpretácií sa dá prispôbovať svoje ďalšie príspevky do konverzácie. *Princíp interpretačnej optimality* (na báze rekonštrukcie vecnej dimenzie prejavu, ako aj jeho sebareprezentačnej dimenzie, apelovej dimenzie a vzťahovej dimenzie) je jedným z vkladov profesora Dolníka do slovenskej pragmatizovanej lingvistiky.

Ďalší poznávací vklad pre adresátov jeho publikácií predstavuje teória o *pragmatizovanom chápaní lexikálneho významu*. V nej nám dáva poučenia o informáciách obohacujúcich význam, vynárajúcich sa až v reálnom použití. Idey o pragmatizovanom lexikálnom význame obsahujúcom okrem mimokontextových „nevyhnutných a dostačujúcich“ relevantných údajov aj údaje konvenčnej povahy (stereotypy) z každodennej praxe bežných ľudí sú vítaným stimulom pre lexikografov.

2.3. Lingvokulturoológia

Slovenská vedecká komunita dostala „do vienka“ v poslednom desaťročí komplex kognitívnych inšpirácií v podobe lingvokulturologických ideí J. Dolníka (2010a, 2010b, 2012, 2017, 2019, 2021). Principiálny stimul spočíva v presune pozornosti zo systému jazyka na človeka ako kultúrne ukotvenej bytosti, geneticky predurčenej na interpretačné vykladanie výsekov sveta. Človek si nepočína samoúčelne, ale verbálne (aj neverbálne) sa prispôbuje podnetom prostredia v prirodzenej snahe o uspokojovanie svojich potrieb. V zmysle svojich približných (nie „strojovo“ exaktných) chápaní diania reprodukuje obraz vonkajšieho sveta a ako sociabilná bytosť v interakciách s inými subjektmi konštruuje, spoluvytvára aktualizované výseky reality, ktorých je súčasťou (Dolník 2010a: 72–78).

Špeciálne pre štylistikov je významným povzbudením na ceste od štrukturalistickej štylistiky k pragmatickej štylistike Dolníkovu chápanie tzv. *kultúr-*

neho štýlu na vytváranie spomínaného (kultúrneho) obrazu vonkajšieho sveta v rečovom (hovorenom alebo písanom) prejave. Vedec porovnáva povahu tohto štýlu s tradičným jazykovým štýlom, pričom konštatuje, že oba prístupy komplementárne štruktúrujú text. Doslova to formuluje takto: „*Kým pri jazykovej štylizácii textu máme na mysli len ponuky daného jazyka, selekciu z nich vzhľadom na relevantné faktory vznikania textu (štýlotvorné činitele), pri kultúrnom štýle textu myslíme na ... zaobchádzanie so sociofaktami, artefaktami a mentefaktami*“ ako jednotkami sociálnej, vecnej a duchovnej kultúry (Dolník 2010a: 125)⁴. To znamená, že pri uplatňovaní istým spôsobom poňatého štýlu nejde len o spôsoby narábania s jazykom, ale o oveľa komplexnejšie autorské podanie jazykových obrazov kultúry. Tvorcovia kultúrna štylizácia spomenutých aspektov sveta sa stáva ponukou adresátom, ako recipovať fakty a ich významy ukotvené v konkrétnom diskurze.

Stimulatívna je moderná jazykovokultúrna teória spisovného jazyka. Núka inšpirácie pracovníkom jazykových poradní, tvorcom kodifikačných diel, ale aj praktickým používateľom jazyka. Totiž kým poslaním tradičnej jazykovej kultúry funkčného štrukturalizmu B. Havránka bolo vedomé teoretické pestovanie spisovného jazyka (s vnášaním regulatívnych zásahov do kodifikovaného jazyka), profesor Dolník preferuje nevedomené, prirodzené kultivovanie jazyka na základe intuitívnych znalostí používateľov. Uprednostňovanie takejto cesty kultivácie jazyka odôvodňuje demokratizáciou spisovného jazykového kódu, čiže tým, že počet používateľov vstupujúcich do verejnej komunikácie (osobitne po nástupe platforiem nového média – internetu) je v súčasnosti veľmi vysoký. Komunikácia v spisovnom jazyku tak nie je viac privilegiom elit.

Spisovný jazyk sa už neviaže na nejaké osobitné príležitosti, ale je normálnou súčasťou väčšinovej sociálnej interakcie členov národného superkollektívu v permanentne sa obmieňajúcich komunikačných situáciách. J. Dolník konštatuje, že tým sa fungovanie spisovného jazyka približuje k podmienkam fungovania niekdajšieho masovo používaného útvaru – „*ľudového jazyka*“. Spisovný jazyk v masovom permanentnom využívaní netreba teoreticky pes-

⁴ Pod *artefaktami* sa rozumie spektrum konkrétnych objektov aj abstraktných pojmov danej kultúry. Ide o materiálne objekty reálneho života, ako aj abstraktné pomenovania hodnôt, potrieb a záujmov. *Sociofakty* vymedzuje J. Dolník ako prejavy spoločenského bytia v rozličných oblastiach sociálnej činnosti v rodinnom, súkromnom či verejnom (inštitucionálnom aj neinštitucionálnom) kontexte v bežnom živote, počas sviatkov atď. *Mentefakty* sú idey, zdravé i nezdravé názory (napríklad zdeformované predsudky či stereotypy), presvedčenia, ustálené ako isté spôsoby hovorenia alebo písania vyvolávajúce ďalšie spôsoby myslenia a vyjadrovania (Dolník 2010a: 126–127).

tovať, lepšie je uprednostniť prirodzenú (inštinktoidnú) kultiváciu na báze prirodzenej jazykovej kompetencie komunikujúcich ľudí. Prípustná by mala byť variantnosť, ako to bolo ukázané už v súvisе s príkladom *budeme sa sústrediť* a ako to funguje v mnohých iných prípadoch nezávisle od vôle regulátora⁵ (Dolník 2010a: 197–203; Dolník 2010b; Dolník 2012: 175–188).

V podmienkach bezbariérového globalizovaného sveta s tendenciou stierania hraníc medzi rôznymi kultúrami rozširuje J. Dolník záber od kultúrnej lingvistiky všeobecne na podoby takejto lingvistiky v interkultúrnom zábere. Na Slovensku tak etabluje unikátnu disciplínu *xenolingvistiku*. Vzorom mu je xenológia (zrodená v Nemecku v 70. rokoch 20. storočia) ako veda o rešpektovaní najmä kultúrnej cudzosti (napríklad cudzosti tureckej menšiny v Nemecku).

Oporné idey xenológie vnáša do xenolingvistiky ako náuky o vzťahu medzi vlastným a „nie vlastným“ vyjadreným v jazyku. Nové interkultúrne situované úvahy napája na už známe idey o interpretácii. Vysvetľuje pritom, že *cudzost'* (cudzorodý prvok v jazyku i mimo neho) je *inakost' interpretovaná* ako *nebezpečná*, neprijateľná. Situáciu problematizuje ešte elitami či mocensky navodzovaná *pragmatizovaná cudzost'*. V nej sa preskripčne určuje pravidlo „správneho“ zaobchádzania s cudzorodými (jazykovými) prvkami. Takým zaobchádzaním môže byť puristické „ochraňovanie“ slovenčiny pred anglicizmami⁶. Iný „ochranársky prístup“ môže smerovať proti nesystémovým gramatickým javom cudzieho pôvodu (také je napríklad neohýbanie – porov. výrazy typu *projekt* manažér (namiesto *projektový* manažér), nepridávanie slovotvorných koncoviek napríklad v ženských priezviskách – porov. Mária *Popovič* namiesto Mária *Popovičová* a pod.). Takáto hodnotiacia reakcia cudzosti ako nevhodnosti teda vedie k exklúzii, vylúčeniu zo slovenčiny.

⁵ J. Dolník odporúča akceptovať takéto pretrvávajúce a masovo používané podnety „zdola“ z jazykovej praxe a vnášať ich do spisovného jazyka. Ak sa v praktickej komunikácii objavujú aj alternatívne možnosti (*mám 5 euro/eur; budeme sa sústrediť/sústredíme sa; dnes/dneska...*), netreba sa umelo brániť variantnosti.

⁶ V porovnaní s dávnejšou históriou slovenskej jazykovedy spred 90 rokov možno konštatovať odklon od pôvodného postoja jazykovedcov k preberaniu cudzích slov do slovenčiny v zmysle nárastu ostražitosti voči cudzím slovám v slovenčine. Konkrétne v 30. rokoch 20. storočia sa postoj k prenikaniu cudzích slov do slovenčiny prijímal s akousi intuitívnou dôverou k jazykovej praxi: hoci ešte nejstvovala sociolingvistika, postoj k legitimitе cudzích slov v slovenčine závisel od udomácnenosti výrazov v používateľskej praxi. Doslova je k tomu v časopise *Slovenská reč* takáto formulácia: „*Iba dobré domáce slovo môže nahradiť cudzie slovo, a to len vtedy, ak domáce slovo naozaj v ľuďe alebo v spisovnej reči žije*“ (*Nové slová* 1932/1933: 215).

Naopak, pozitívne hodnotená cudzosť je v jazyku tolerovaná a prijatá, zaobchádza sa s ňou inkluzívne (jazykovými príkladmi môžu byť cudzie krstné mená slovenských detí ako *Zoe, Nicole, Hector*). To, ku ktorému z riešení inklinuje J. Dolník, v jeho prácach nenájdeme explicitne. Pravda, vzhľadom na jeho všeobecne známy príklon k liberálnemu zaobchádzaniu s jazykom, nie je ťažké si to domyslieť.

Práca s kľúčovými ideami J. Dolníka o cudzosti v zmysle *inakosti* v kontexte navodzovaného pragmatizovaného odmietania vybraných výrazov je aj vítaným príspevkom k uplatňovaniu tzv. „jazykovej citlivosti“ v snahe o antidiskrimináciu etnických, rasových, rodových sociálnych menšín, či menšiny so špeciálnymi zdravotnými potrebami. Známe sú rôzne skupinové či autorské individuálne slovníčky binárne postavených opozícií „vhodných“ vs „nevhodných“ slov. Výberovo možno uviesť príklady odporúčaných výrazov ako *transrodová osoba* nie „transka“; *osoba s Downovým syndrómom* nie „mongoloid“; *Róm* nie „cigán“; *väčšinová/menšinová populácia* nie „bieli/čierni/farební“ atď. V tomto kontexte J. Dolník však nezabúda upozorňovať na limity reflexívno-logického idealizujúceho nahrádzania „necitlivých“ výrazov. Kládie pritom „preventívnu“ otázku, či predpisovanie jazykových konštruktov citlivých výrazov garantuje zabezpečenie sociálnej rovnosti menšín v spoločnosti. Na ňu si iste dokáže odpovedať vedec aj laik.

Nenápadný, hoci veľmi dôležitý, fakt v xenolingvistickej teórii J. Dolníka sa spája s postrehom, že jednotlivec ako príslušník istej society (na pracovisku, v záujmovej skupine, v súkromí...) môže prejsť z pozície akceptovania kolektívnych (väčšinových) riešení svojej komunity k autonómnej voľbe vlastných postupov a riešení. Človek sa teda autonomizuje v hodnotení cudzostných javov okolo seba a rozhoduje sa o následnom konaní nezávisle. J. Dolník takúto autonomizáciu považuje za normálnu a žiaducu. Nabáda čitateľov svojich kníh na pestovanie svojho jazykového sebedomia ako predpokladu autonómneho uvažovania, riešenia „problémov“ a tomu zodpovedajúceho počínania.

Vedec ponúka vo svojich prácach vstup do problematiky xenolingvistiky na Slovensku. Úvahy o ideologickom aj prirodzenom zaobchádzaní s cudzosťou v myšlienkovom svete J. Dolníka plynule prerastajú do úvah o jazykovej podpore sociálnej inklúzie príslušníkov občianskej spoločnosti 21. storočia v lone virtuálnej elektronickej komunikácie. Nastolená xenolingvistická teória nevyčerpala svoj potenciál, zostáva pre nás ako solídny návod na optimálne

zvládanie novodobých xenosituácií a xenodiskurzov s kozmopolitnými komunikantmi globalizovaného sveta digitálnej éry.

2.4. Sociálna jazykoveda

V nateraz poslednej vedeckej „trilógii“ profesora Dolníka (Dolník, 2017, 2019, 2021) je jeho pozornosť zaostrená na vzťah jazyka a spoločnosti. Práca nie je izolovaná od doterajších lingvokulturologických, vrátane xenolingvistikých, ideí, naopak, nadväzuje na ne. Záber na jazyk a spoločnosť tak sám o sebe nie je nový, nové a komplexnejšie sú autorove interpretácie a hodnotiace postrehy. Vedec najskôr približuje konkrétnu jazykovú situáciu na Slovensku v historickom kontexte vo svetle konfigurácií rozličných postojov vzdelancov ku konštituovaniu spisovného jazyka Slovákov. Konsenzuálna voľba padla na kultúrnu stredoslovenčinu ako základ pre uzákonenie spisovnej slovenčiny. S jej kodifikáciou sa nastolila aj spisovnojazyková kultúra, založená na podriaďovaní más moci kodifikátora. Tá sa reprodukuje dodnes. Až potiaľ je reč o tradičnom dosahu fungovania jazykovedcov ako preskriptorov, ktorí (jednosmerne) usmerňujú verejnosť, ako sa má jazykovo „zdokonaľovať“, resp. zbavovať nedostatkov v jazykovom vyjadrovaní.

J. Dolník však už vyššie pri jazykovokultúrnych úvahách ukázal, že jazyková situácia môže byť uchopená komplexnejšie než jazykovoporadenskými službami elít o kodifikovanej slovenčine. Inšpiratívny je postreh o tvarovaní jazykovej situácie na báze konceptu cudzosti. Prežívanie kultúrnej či sociálnej cudzosti väčšinou populáciou môže byť spúšťačom marginalizácie prípadne až exklúzie minorít (čitateľ je na tento náhľad do istej miery pripravený vďaka kolektívnej monografii *Cudzosť – jazyk – spoločnosť* z roku 2015). Vstup jazykovedca na scénu s jeho konštruktívnym reflektovaním xenosituácie v príslušnom sociálnom prostredí je tak pochopiteľným vyústením predstavovanej autorovej teórie.

Sám to ilustruje na kultúrno-sociálnej cudzosti Rómov v slovenskej spoločnosti. Tí na báze ich jazykovej reality (používania rómčiny, pre Slovákov cudzieho jazyka), ale aj ich etnických návykov s inklináciou k migrácii a životu „v prírode“ evokujú neprispôsobivosť vo vzťahu k prototypickej, väčšinovej komunite Nerómov. V dôsledku toho sú nepochopení a hodnotení majoritou

ako okrajová zložka jazykovej situácie na Slovensku. To príslušnú jazykovú komunitu za hranicami „spisovnojazykového“ konvenčne žijúceho spoločenstva segreguje, znevýhodňuje, stigmatizuje. Úlohou pragmatizovanej jazykovedy je adekvátnou interpretačnou explanáciou s „dexenizáciou“ nepochopeného prispievať k odkláňaniu rizík takéhoto neinkluzívneho sociálneho správania majority. Prepojením skúmaní jazyka s optikou pragmatickej lingvistiky s aktuálnymi sociálnymi námetmi J. Dolníka okrem iného ukazuje par excellence, že aj jazykoveda môže byť spoločensky „užitočná“ a aj jazykovedec môže byť „radcom“ v širšom rozsahu a nad rámec tradičného priestoru, než mu vymedzujú jazykové poradne.

Recipienti nájdu v týchto dielach aj veľmi užitočné originálne informácie o koncepte sociovedeckej komunikácie ako vzájomne prínosnej súčinnosti odborníkov s laikmi. O tom autor parciálne referoval už v čiastkových štúdiách adresovaných lingvistom v odborných lingvistických periodikách, ale napríklad aj v zborníku *Bioetické výzvy a súčasnosť* (Plašienková a kol. 2015) pre širšiu spoločenskovednú komunitu. Upozorňuje na to, ako sa v súčasnej občianskej spoločnosti angažovaných laikov z jednej strany zvyšuje vedecká gramotnosť laickej verejnosti a z druhej strany senzibilita vedcov vo vzťahu k praktikom. Výsledkom je rovnovážna interakcia vedy a verejnosti v prospech obidvoch strán. Takáto rovnovážna aktivita expertov aj „obyčajných ľudí“ (= neelity) pri pertraktovaní vecí verejných, akými sú otázky istých stránok súčasného spôsobu života (napríklad aspektov „zlepšovania“ života ľudí, konzumácie potravín na báze GMO, klonovania a darcovstva orgánov ap.), by mala byť podľa J. Dolníka normalitou.

Súčasťou partnersky interakčne ponímanej sociovedeckej komunikácie je aj metakomunikácia o jazyku (jazykovedcov s nejazykovedcami v jazykovej praxi)⁷. Tieto originálne pojmy a reflexie J. Dolníka poskytujú myšlienkovú oporu pri orientácii v problematike sociálnej kultúry v spätosti s jazykom. Podporujú tiež úsilie o hlbšie pochopenie toho, čo sa deje v sociálnych interakciách. Stávajú sa napokon aj teoretickou oporou pre vysporiadanie sa s „inakosťou“ pri semiotickom miešaní znakov v multimodálnej reči sociálnych sietí (nielen) na Slovensku.

⁷ V hre sú tzv. občianskovedecké projekty. V súvisi s jazykovedou je reč o participatívnej jazykovede, resp. laickej jazykovede (porov. Saicová Rímalová 2020: 24–35; Orgoňová 2022: 185–195).

3. Záver

Profesor Juraj Dolník je popredným reprezentantom súčasnej jazykovedy na Slovensku. Obsahovým bohatstvom ukotveným v jeho vyše polstoročnej vedeckej tvorbe štedro obdaril slovenský lingvistický diskurz. Jeho vedecké idey načúvajú dynamickým pulzom jazyka, zohľadňujú fakt graduálnej demokratizácie spoločnosti a vykazujú znaky liberalizovanej jazykovedy najmä po pragmaticko-komunikačnom obrate. Stredobodom jej záujmu je nositeľ a praktický používateľ jazyka ako integrálna súčasť kultúry a sociálnej reality.

Vzťah J. Dolníka k jazykovým odborníkom – teoretikom či praktikom, ale aj k čitateľom jeho prác z radov študentov je liberálny. Na adresátov svojich publikácií berie pritom ohľad ako na autonómne osobnosti. Ponecháva im priestor na slobodné interpretačné „zmocňovanie sa“ ním pertraktovaných tém, aby sa konfrontovali s jeho úvahami a naznačovanými cestami riešení a vo svojich interpretáciách čítaných diel prinášali následne produkty vlastnej kognitívnej – reflexívno-logickej aj komunikačno-pragmatickej práce (porov. aj Orgoňová, Dolník 2010: 43). Koncepty, ktoré svojou solídne explanovanou teóriou prezentuje, sú originálne a presahujú slovenské hranice. Sú brilantnou reprezentáciou slovenskej jazykovedy doma aj navonok.

Literatúra

- Dolník J., 2003, *Lexikológia*. Bratislava: Univerzita Komenského.
- Dolník J., 2010a, *Jazyk – človek – kultúra*. Bratislava: Kalligram.
- Dolník J., 2010b, *Teória spisovného jazyka so zreteľom na spisovnú slovenčinu*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV.
- Dolník J., 2012, *Sila jazyka*. Bratislava: Kalligram.
- Dolník J., 2017, *Jazyk v sociálnej kultúre*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV.
- Dolník J., 2019, *Jazyk v pragmatike*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV.
- Dolník J., 2021, *Jazyk v sociálnej praxi*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV.
- Dolník J. a kol., 2015, *Cudzosť – jazyk – spoločnosť*. Bratislava: Iris.
- Faragulová A., 2013, Xenologický pohľad na vnímanie cudzosti v rámci firemných kultúr zahraničných korporácií na Slovensku. „*Slovenská reč*“, 78, č. 5, s. 259–273, <https://www.juls.savba.sk/ediela/sr/2013/5/SR2013-5.pdf>
- Orgoňová O., Dolník J., 2010, *Používanie jazyka*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave.

- Orgoňová O., 2022, Občianska veda v službách lingvistiky na ceste k sociálnej inklúzii s podporou jazyka. – *Aspekty literárnovedné a jazykovedné* 5. Ed. V. Kováčová, Ružomberok, s. 180–195.
- Muziková K., 2017, Budeme sa sústrediť v gramatických, postojových a komunikačných súvislostiach. – *Jazyk a jazykoveda v súvislostiach*. Eds. O. Orgoňová, A. Bohunická, G. Múcsková, K. Muziková, Z. Popovičová Sedláčková, Bratislava, s. 541–550, https://phil.uniba.sk/fileadmin/fif/katedry_pracoviska/ksj/publikacie/JaJvS_KOMPLET_web.pdf
- Nové slová, 1932/1933, „Slovenská reč“, 1, č. 9, s. 215.
- Plašienková Z. a kol., 2015, *Bioetické výzvy a súčasnosť*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave.
- Saicová Římalová, L., 2020, Laická jazykověda, „Časopis pro moderní filologii“, 102, č.1, s. 24–35.
- Schulz von Thun F., 2005, *Jak spolu komunikujeme? Překonávání nesnází při do-rozumívání*. Praha: Grada.

Juraj Dolník and the Slovak linguistics of the 20th and 21st centuries

Juraj Dolník (born on 20 August 1942) ranks in the number of top Slovak linguists. He is a scholar in general linguistics, Slovak studies, and German studies. Within synchronic Slovak studies, he has devoted special attention to lexicology and to the aspects of cultural stylistics, social linguistics, and linguistic pragmatics. His ideas about language culture have become significant stimuli for the Slovak linguo-cultural theory and language-advisory use. He laid the foundations of linguistic otherness studies in the Slovak linguistic environment.

The introduction presents Dolník's basic biographical data, professional and professional development, characterises the main areas of his scholarly, broadly interdisciplinary work, and highlights his focus on the practice of language use. The second part characterises Dolník's interdisciplinarity and deep orientation in philosophy, psychology and sociology in relation to the linguist's knowledge of language and its functioning in contemporary communication.

Keywords: *Juraj Dolník, language use, pragmatized linguistics, cultural linguistics, xenolinguistics, social linguistics*

